TUGA JUNAKA I SAMOTNIKA

Ni dobijena bitka radost ne donosi.

Sjedi vladika na ploči, a ratnici se vraćaju iz boja i bacaju ispred njega glave. One se gomilaju i kotrljaju, plave i crnkaste, smeđe i riđe, bradate i golobrke, ugojene i suhe. Raste pred vladikom kup glava, prošaran crkvenim brazdama.

Okreće se postrance i pita:

Šta bi s onim starcem zgrčene noge?

Rekoše da je ostao živ. Našli su ga na istom mjestu pri stijeni. Potrošio svako zrno, pa uspravio glavu i pjeva.

Eno onoga Zalažanina. Vadi glavu iz torbice.

Koga si to posjekao, Bogdane? – pita vladika.

Ja bogami viđenog Turčina!

To je glavom Bušatlija! – uzviknu neko od onih koji su u Skadar odlazili i viđali pašu.

Ma je li istina, ljudi, ako boga znate? – čudi se i sam Bogdan. – Znava sam da je neki od glavnijeh, ali baš paša...

Pozvaše čovjeka koji je više puta pristupao pašinom minderluku i s njim pregovarao.

Ko je ovo? – naglo će vladika.

Karamahmut!

Više nije bilo sumnje.

Tada se isprsi Bogdan Vukov:

Sveti vladiko, evo ti ja, ovi... darujem ti glavu Mahmut-paše Bušatlije! Srećna ti bila i svako ti dobro donijela!

I pade na koljena.

Vladika se za tren zbuni: da li da ga vladičanski blagoslovi ili da ga pozdravi kao vojskovođa? Svejedno. On mu položi duge dlanove na tjeme, pa ga onda ispravi i zagrli i poljubi u oba dlakava obraza. Prihvati glavu za mokri ćuber i kaza tiho:

Srećna bila za svu Crnu Goru i Brda.

Pa je brzo dodade momku. A Bogdanu pruži svoj jatagan.

Ovlaš pogleda glavu pašinu.

Umotaj je, momče, kakvom krpom i stavi u moje kožne bisage.

Među brdima, niz uvale i prodoli, lome se krti glasovi – prozirna ledenica vriska poleti uvis, udari o liticu, pa se raspršti po košćelama i pelimu; pjesma buči, otima se i stropoštava kao planinski potok – ili se vladici tako samo čini. Veselje je i ludovanje, samo onaj niski čovjek pocrnjela i naborana vrata, samo on kao da je nešto brižan. Uz vladičin jatagan, o pojasu mu je neobrisan, namjerno neobrisan onaj stari krnjadak – on je u britkom mahu sasjekao jednu prastaru mržnju koja je pomamljivala pašu, sasjekao je glavu jednog pohoda, cijele jedne vojne, glavu čuvenu i hrabru, koja je mnogo htjela, mnogo više no što je mogla.

Istina je: svi se vesele i pjevaju i šenluče iz pušaka (dok žene poizdalje i tiho nariču za poginulim), svi su gotovo izgubili pamet od zanosa i radovanja, a on, Bogdan Vukov, mršav i već prosijed čovjek, stoji malo pognute glave, obrve mu bacile tešku sjenku preko očiju; o ramenu

mu zobnica od kozje dlake, u toj singavoj zobnici bila je glava Mahmut-paše Bušatlije.

Sačekala ga je žena i ogrnula mu ramena poširokim kožuhom, te umorni ratnik sada čepuka okolo s manje lakoće. Oba mu opanka podrta; žena se odmah sagne i uvija mu noge komadima sukna, pa preko toga jedva nazuje opanke.

Bogdan gotovo ne vjeruje svemu ovom i počesto opipava vladičin jatagan o pojasu. Ljudi ga salijeću, a on nerado priča kako je sve bilo. «Ko sam i šta sam ja, pod kožuhom od metiljava ovna, da mi ovako moćna glava padne u dio danas? Jesam li ovo ja i je li ovo moja žena, ova oštronosa jezikoša, što se sad nekako poispravila i kočopernula, kao da i ona ima neke zasluge što je posječena pašina glava? Ja, neznani, kostoboljni, s desetak korijena smokve i dva-tri bravka, olinjala i mršava kao i ja što sam»...

Osamio se vladika i pustio ljudima na volju. I opet zagleda Bogdana Vukova i trudi se da ponikne u misli i bržno čelo tog seljaka. I nazire, ne – jasno vidi, to je već donekle tužni samotnik. Takvi su i mnogi drugi junaci koje je znao, makar naoko i bili grlate galamdžije i veseljaci. Isturala ih je junakorodna zemlja, posna i nepodatna za svako drugo korijenje. I svima je smrt zapisala na čelu jednu čemernu boru i izdvojila ih od doma i plemena i družine, kao da ih je već privjenčala uz svoj studeni skut. Oni su morali prvo da posijeku sebe, da pregore i prežale svoju mladost, djecu i nevjeste i sve milo i drago u domu i na kamenu. Lako li je pjesnicima i guslarima slaviti junaštvo poizdalje, u zanosu rodoljublja – pa se sve okiti vrlinom, zlatom i srebrom, tokama i čelenkama, konjima vilovitim, sabljama i topuzima, i viteškim ognjevitim srcem, koje kao da ne osjeća ništa drugo do želju da se osve-

ti i satre protivnika. A vladika je tvrdo uvjeren: u ovim mučnim vremenima, junaštvo je samo mah očajnika, jedini izlaz nesrećnika, jedini prozor za čovjeka koji je zatvoren ispod plamtjećeg krova ili jedina pjesma i čaša gustoga vina za čovjeka koji sagorijeva od žudnje za nečim dalekim i velikim – recimo, nek to budu prava, sloboda i tako nešto. Ali jedini časni izlaz ujedno je i najteži izlaz; on je sav od prkosa i traži najskuplje žrtve. Opiti prvo sebe, pa onda i one za sobom i srnuti prsimice na tvrđu od ognja ili kamena. Pjesma ih opjeva i uznese na brdo gdje je vazduh prorijeđen, gdje su meta svakom pogledu svoga plemena i gdje su meta cijevima i handžarima krvnika. Kao što je vladika rob krsta i crne rize, rob nepisanog zakona o čistoti, o licu i čelu bez ijedne mrljice poroka, tako je i junak rob puške i jatagana i rob narodnog mita o njemu. Ni o njemu (kao ni o vladici) ne govori se i ne broji se koliko je srećnih godina ili bar dana proživio, već koliko je glava posjekao, koliko rana nosi na sebi, kroz koliko je opakih bitaka progazio. U ovoj besudnoj zemlji to mora biti uzor – najskuplji za onoga kome su ovili zastavu oko prsiju, pa ga drugi veličaju i zavide mu, a on ne smije zavidjeti nikome, on je željan one obične, sitne, svakodnevne, makar i najmanje sreće ljudske. On istim nožem siječe glave i hljeb na svojoj sofri.

Zar i Bušatlija nije bio iz toga ukletoga plemena junaka?

Danas je vidio njegovu glavu. Nije htio duže da je zagleda – hitro je okrenuo oči na drugu stranu. Ali i sad, kad zažmuri, vidi onu mlaku rosu krvi iz presječenih žila i vidi one modre obraze s bradom i finim plemenitim brkom i jedno oko malo više otvoreno i kao nabreklo, a u onom drugom, u uzanom prorezu između trepavice, savila se nakakva duboka tama, od koje se vladici sledila ožičica. Kosa se slijepila u mrkim plasama krvi. Ta je glava barjačila nad sje-

vernom Albanijom i prkosila sultanu i snovala o stravičnim pohodima protiv buntovne raje i koga sve ne.

A kakav je zapravo to bio čovjek?

Do Krusa je donio svoje glomazno tijelo kao slavan ratnik. Iako je ličio na sladostrasnika i ješna čovjeka, na ispičuturu i orijaša, on je više bio tvrdi asket i radije je hodao pred vojskama nego plandovao na minderluku. Vodio je sa sobom ljude četobaše Hasana Hota i Batalu, koji su bili nemilosrdniji od njega. Naprezao se da proširi svoj pašaluk i k sjeveru i k jugu i ponekad htio da se prikaže kao rajin «zaštitnik od nasilja», kažnjavajući pokojeg turskog silnika. Odlazio je na pohode po Kosovu i po Makedoniji i Bosni i drugdje i progonio carske haračlije da bi sam prigrabio njihov plijen. U Stambolu su željeli da se oslobode ove samilosne napasti, ali su mu uvijek opraštali – bio im je prijeko potreban čim se zarati. Kad su htjeli da ga pridobiju, dajući mu viši položaj, odbio je bez pogovora: «Ne primam se da budem paša od tri repa, dosta mi je i ovako dostojanstva! I ne tražim išta da mi se daje. Što dobijem, na mač sam osvojio!» Mnogi mu ljudi rade o glavi: sultan šalje na njega čas rumelijskog čas bosanskog pašu i šalje ljude sa svilenim gajtanom da se zadavi ovaj zakleti buntovnik – ali, od gajtana su postradali ljudi koji su ga nosili. Kivan na sultana i raju, on jednom povede vojsku i pusti je da čini zulum oko Novog Pazara; i ostade zapis o tome: «Stari se ljudi turčahu, moje srce plakaše, crkve opuščeše, manastiri se obališe od zuluma.» Letio je s vojskom čak prema Skoplju i Ohridu i za sobom ostavljao pustoš i jauke. I sam lično upada u oganj bojeva i snažni konj nosi ga niz dolinu Radike...

Ni danas se vladika ne kaje što mu je jednom, kad je paša bio pritiješnjen od sultanove vojske, htio izići u susret i što mu je sačuvao i vratio dragocjenosti.

Nije li ona glava mogla mirno i blaženo počivati na mekim jastucima u pašinom saraju, nije li se mogla još dugo naslađivati milovanjem bula, kafanama, šerbetima i pilavima i slatkim drijemežom uz dahire i igre djevojaka? Nije li mogla još zadugo srećno paševati nad prostranom Skenderijom i srkati omamljive nargile i obigravati drumove i livade na dobrim konjima što se kreću rahvanom? Šta je tražila ta glava u nekoliko mahova, kao zli duh, oko jezera i preko Careva laza, i podno Vrtijeljke i Lovćena, šta je tražila ako ne kozju zobnicu, ako ne da bude osušena na kršu ponad samog manastira?

Ta je glava draža vladici od svake druge – neće je držati napolju, već bliže sebi. I balsamovaće je, ako se ikako mogne.

Pa, što da se žali vladika na svoje patnje? Što da se žali i kome da se požali? Još kad su ga kao dijete postrigli, odvojili su ga od majčina skuta, od stada i čobanovanja po prilovćenskim stranama – tada su ga otrgli od svega što drugi ljudi, njegovi vršnjaci, mogu imati u životu: od djevojaka i kola i mladićkog rumenila, od prosidbe i svadbe i ženskih toplina i pažnje, od djece uz koljeno, i svoje sofre i zemlje i kore hljeba. I otada mu se sve nekako čini kao da grize tuđ hljeb – manastirski ili narodni, svejedno; i kao da neprestano drži u ruci tuđu kašiku i da se nikad nije slobodno povio iza grive svojeg konja; i ona ćelija i ležaj njegov, i sitnotkani tvrdi jastuk i suri guber – sve je to manastirsko; ni prstena svoga nije imao, ni kape svoje, ni dolame. Sve što je nosio i dobio kao vladika bilo je ipak tuđe. I bojažljiv je stoga i ponekad nema volje da jede (gotovo nikad dosita ni jeo nije), no ostavi kašiku usred obroka, tiho se uspravi i stane uz prozor i misli o gladnima, pa se opet zanese i kao da čuje kliktanje čobana njeguških i kao da tu negdje blizu pršti bijeli mlaz mlijeka iz vimena.

Od njega su postepeno načinili slugu (ili je on to sam morao tako da uradi) i postao je podložan svim Crnogorcima i Brđanima. On je radi njih, u manastiru je da ih dočeka i isprati, da im se nađe pri ruci u svakoj potrebi i nevolji, da za njih moli i kumi evropske dvorove i turske silnike, da vječito samuje nikad sam i da brine o svakoj njihovoj nedaći, da odboluje svaki njihov jad. Doista, on je samo sluga, manji i niži i skromniji od svakog stvora na ovom kamenu – jer, nikad nikome nije tražio nešto za sebe. Nikad. Ili je, možda, mireći njih zavađene, mirio i smirivao tešku raspru u sebi, raspru krvi i odricanja. Neka to sad! Ne, on bi ipak da zna ko je gospodar nad ovim pukom, nad ovim što se zbiva ili će se još koliko je sjutra zbiti? Je li to guvernadur Radonjić, koji jednako okreće oči k Beču, te ga stoga malo ko sluša? Ne, nije on. Je li gospodar nad ovom zemljom skup glavara, kad ono dođu iz svih nahija da rješavaju o sudbini naroda? Nije ni on. Skupština se s mukom nekako sabere, pa se brzo i rasturi i svaki glavar kroči za svojim brigama i željama. Nad ovim narodom valja bdjeti svakog dana i noći svake i trena svakog. Pa ko je to onda? Niko drugi do on, vladika Petar. On je i sluga i gospodar. Prvi kad nešto valja učiniti i za narodnu korist, a potonji kad se radi o dobru svakog čovjeka ponaosob.

Pa se poispravi:

«I kamen brani Crnu Goru, ali se sam kamen nikad odbranio nije. Tuđinska noga može pregaziti crnogorski kamen, ali Crnu Goru – nikad! Ko ovdje silom zamrkne, taj osvanuti neće!»

Krenu se nehotice prema bojištu. Još danas, čim su Turci bili razbijeni i dali se u bjekstvo, vidio je kako se Crnogorke jatimice pomaljaju iz skrovitih mjesta (zar su bile tako blizu?) i kako se rasturaju po razbojištu – onako

crne, ubrađene i posavijene, hitro se kreću od mrtvog do mrtvog ili ranjenog Turčina, razgledaju mu stojeći oružje ili se sagnu da ga prevrnu.

Sad priđe jednoj i upita:

Šta to tražiš, dobra ženo?

Jedna joj ruka okrvavljena; ona je nekako stidljivo i kao krišom obrisa o rašu.

Sveti vladiko...

On blago mahnu rukom.

Neka danas nijesam sveti vladika, već četovođa. Dok sunce ne pane za planinu, ne zovi me vladikom.

Žena se zbuni i zatrepta i kao da se zagrcnu, ne znajući kako da oslovi ovog visokog Petrovića, čija se sjenka pružila baš preko grudi mladoga Turčina.

Tražim oružje – reče ona najzad.

Dosjeti se vladika, pa ipak priupita; kao da je željan razgovora, usred ove graje i meteža – smirenog ljudskog razgovora, koji mu je uvijek bio bliži no tutanj i prolamanje grla.

A što će ti? Zar džeferdar i jatagan nijesu za ljude?

Ne šali se, sveti... Znaš ti dobro. Evo, nijesam ti ovjde sama. Sve mi žene, što preskačemo preko mrtvijeh, sve mi tražimo oružje svojih poginulih, svojih muževa ili sinova. Meni je jedno momče ciknulo pod samim Žabljakom, a nosio je očevu malu pušku. Od dike, sva je bila srmom pokrivena. Da nađem tu malu pušku, čini mi se da bi mi taj sin ustao i vratio se sa mnom doma... Jer pušku nosi neki od Turaka, a ja baš toga tražim – može biti da su ga stigle moje kletve i da ga je zaklala sablja crnogorska.

Vladika krenu dlaje. Odmahivao je glavom i mrmoljio sebi u bradu i sve se okretao prema ženama po bojištu. U jedan mah učiniše mu se kao da su crne vrane, koje oblijeću oko leševa pretječući jedna drugu. A onda mu ih

bi žao i postidje se te svoje pomisli. Kao vrane? Ej, vladiko, to su ojađene žalosnice čim na mrtvim Turcima traže oružje svojih najbližih!

Eno, jedna pade po Turčinu, pa se uspravi i vrisnu i poskoči, kao da će sumanuto poigrati.

I druge se žene oko nje sjatiše.

Šta je, drugo, šta je, nađe li?

A ona stisnula kratki jatagan crnokorac. Čas ga podiže visoko iznad glave i ramenima gura žene oko sebe, a čas se savija i ljubi ga, pa raskida uzrujani ženski prsten i bježi nekoliko koraka i opet se savija kao da je spopada jektav smijeh, pa uzbacuje ruke nad glavom zaljuljanom i klati se.

Žene sve za njom ustopice, kao začarane, kao da je našla nešto njihovo, nešto umjesto njih. Da li joj zavide ili bi da podijele s njom radovanje i grcaj?

Brate mili, Kojo, brate mili! – ote se najzad onoj ženi.

Vladika je sad vidje izbliza: bješe mlada, a lice joj obeskrvilo, pobijeljelo.

Brate mili, Kojo! Evo ću ti jatagan objesiti više uzglavlja, pa kad mi sin poraste, on će te osvetiti... Ma te evo braća tvoja i danas osvetiše – nek ti duša počine!

Osjeća vladika da mu igraju trepavice i boji se da mu ko ne opazi vlažne oči. Pa brza preko trnjaka i spotiče se o kamenje i dozva momka da mu privede konja. Ali, od momka ni traga. Pješke se vrati prema glavarima. Potraži guvernadura.

Je li mnogo naših poginulo?

Rekao bih poviše no kod Visočice.

Ači su i agarjani polomili vratove! – dodade kaluđer Aleksej.

Vladika poćuta, pa se prisjeti:

A šta je sa tijelom Mahmut-paše? Zna li iko? Gdje je Bogdan Vukov? Nađite ga!

Dovedoše ga u neko doba.

Ne znam ja, vladiko, to đavo pozobao!

Malo docnije jedan glavar donese vladici glas:

Gori Bušatlija!

Šta reče, nesrećniče?

Velim, gori pašino truplo. Skupili Katunjani nešto suva granja i slame, i lišnjak se tu zadesio, pa zaždili i bacili u plamen pašu bez glave, pa su oko njega kolo zaigrali.

Vladika pokri oči rukama, a grudi mu se teško nadimaju.

Lele meni, šta učiniše! On je naš krvnik, ali je i vitez bio i ime je glasovito nosio... Što ga ne zakopaste kako priliči onakvome čovjeku?

Onaj se glavar začuđeno usturi nazad. Onda ga obli rumen. Odista, vladičinoj plemenitosti kraja nema. Ali, on se prisjeća, trepće, pa slobodnije izgovara:

Ne srdi se, sveti vladiko, to se samo ispunila tvoja riječ.

Kakva riječ?

Prokleo si ga. Rekao si pred cijelom vojskom: «Bušatlija, živi te oganj izgorio, dabogda!» Tvoji su Crnogorci htjeli da se ispuni vladičina riječ. Eto.

Vladika podiže ruke kao da nešto odbija od sebe, pa sklopi oči za tren, a onda se brzo zaputi k svojem bijelcu.

Po vojsci se pronesoše glasovi:

Vladika je prorok, prokleo je pašu da će na živom ognju sagorjeti – i tako bi.

Još sinoć je znao da će Bogdan Vukov posjeći pašu. To je sveti čovjek, ljudi!

U najžešćem boju neki su vidjeli junaka na bijelom konju, kako leti povrh vojske i tamani Turke i otvara put svojim vojnicima...

To je bio on! To je svetac, braćo! Skinite kapice i krstite se, zaboga!

A neki su baš njega vidjeli: uznio se ponad zemlje, kao Jovan Krstitelj, lebdi u vazduhu kao tica, mač mu u jednoj ruci, a krst u drugoj, a oko njega sjaji, braćo mila, baš kao da si mu tri sunca u njedra spremio! Ako nije, upomam se vrtio!

Svetac, nije druge.

Njega puška ne bije, niti čelik sijeće!

Onakva brada samo u sveca raste!

On se groma ne boji!

Koga prokune, taj nek se kamenja crnoga navečera!

On živi od zraka božjega – po neđelju dana zalogaja ne meće u usta, niti kap vode pušta niz letnjak!

Razumjeste li sad: svaku bitku taj dobije, nikakve se sile ne boji, i nas štiti, jadne i gole!

Živa istina! Kroz kakav smo oganj skakali, pa – ni po prstu! Ni da se ogrebemo!

Sveti čovjek, narode! Krstite se, zaboga! Skinite kape, na koljena! Ne bojte se, nećete podrijeti zakrpe!

Dopriješe i do vladike ovi glasovi. On za tren kao da izgubi dah, zatim ublijedje, zamisli se i zadugo ne reče ništa. Onda neodređeno mahnu rukom i izgovori:

Kao i svaki drugi prosti narod... A što ste stali, što buljite u mene? Nijesam ni vještac ni zduhač! Idite među narod i veselite se, a sveci neka vam ne more glavu. Od Kosova nijesmo imali veselijeg dana!

Opet ne uzjaha konja. Da bi se zabavio nečim, ode da obilazi nosila s ranjenicima. Svakom od njih metne ruku na čelo i pita ga za bolove. Kraj jednih nosila zastade. Bio je na njima mrk čovjek, veoma blijeda lica. Njegove usne cjelivaše vladičinu ruku.

Ti si, Petre Andrijin? Srećne ti rane!

E, rana me nikad ne sumine, sveti vladiko, a smrt me podaleko obilazi.

Na njegovom čelu podrža ruku.

SADRŽAJ POGLAVLJE 13.